ДВА ОЛОВНИ ПЕЧАТА НА ИМПЕРАТОР АЛЕКСИЙ I КОМНИН ОТ КАЛЕ ШИРОКОВО

Деян ДРАГОЕВ

Регионален исторически музей – Русе, пл. Александър Батенберг № 3;
deyan_dragoev@abv.bg

ABSTRACT

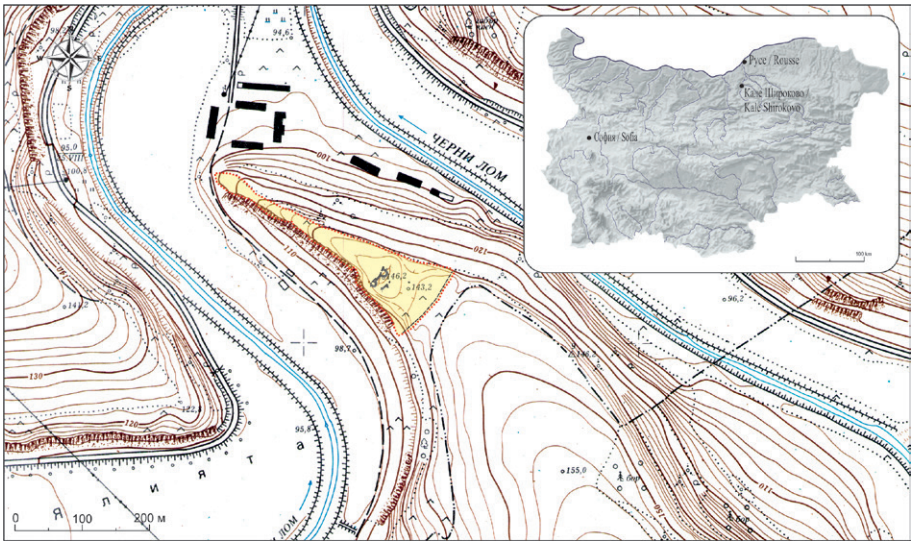
The current work presents two lead seals of Emperor Alexius I Comnenus, discovered at the Late Antique and Medieval fortress of Kale Shirokovo. All known lead seals of this emperor, traditionally referred in Bulgarian historiography with the march of the Byzantine army against the Pechenegs in Drastar in 1087, are charted on map. In relation to the two seals from Kale Shirokovo, the author repudiates a similar connection and argues in favour of the opinion that the correspondence between the Imperial chancellery and the governor of the fortress could have occurred only after the great victories of the Byzantine Empire at Lebounion and Anchialos in 1091 and 1094 correspondingly.

Keywords: lead seals (*molybdoboulla)*; Alexius I Comnenus; Kale Shirokovo

Предмет на настоящата публикация са два оловни печата на император Алексий I Комнин (1081 – 1118), открити в хода на археологическото проучване на един от най-значимите късноантични и средновековни центрове в района на русенското Поломие, известен в локалната топонимия като Кале Широково. Крепостта се локализира на 35 км южно от гр. Русе, върху естествено защитен скален нос, при сливането на реките Баниски и Черни Лом (Драгоев, Харбалиева 2021, 771) (**обр. 1**).

И двата печата са много добре запазени. Отпечатани са от един и същ булотирион. Принадлежат към тип А по класификацията на И. Йорданов (Jordanov 2009, 101 – 102).

https://doi.org/10.53250/nse20.199-208

Обр. 1. Местоположение на обекта и план на разкритите структури
Fig. 1. Location of the archaeological site and plan of the excavated structures

Описанието им е следното:

№ 1 – инв. № 5231 (Пол. инв. № 1/2022 г.); Недобре центриран и непълен отпечатък. Размери 27,8 – 28,4 мм; тегло 19,74 г (**обр. 2**).

Л: Христос с нимб и химатион, на трон с високо облегало. Благославя с дясната ръка, а с лявата държи Евангелие. В двете полета: .. | ХС

Оп: Императорът прав, насреща, със стема, дивитисион и лорос, държи лабарум с дълга дръжка в дясната ръка и кълбо с кръст – с лявата.

Кръгов надпис: …ΠΟΤ’ΤWΚΟΜΝΗΝW
[+ Ἀλεξίῳ δεσ]πότ(ῃ) τῷ Κομνηνῷ

Обр. 2. Печат № 1
Fig. 2. Lead seal no. 1

№ 2 – инв. № 5291 (Пол. инв. № 7/2023 г.); Недобре центриран и непълен отпечатък. Размери 29 – 26,9 мм; тегло 19,58 г (**обр. 3**).
Л: Както по-горе. В двете полета: .. | Χ.
Оп: Както по-горе. Запазен кръгов надпис: +…KOMNHNW
+ [Ἀλεξίῳ δεσπότ(ῃ) τῷ] Κομνηνῷ

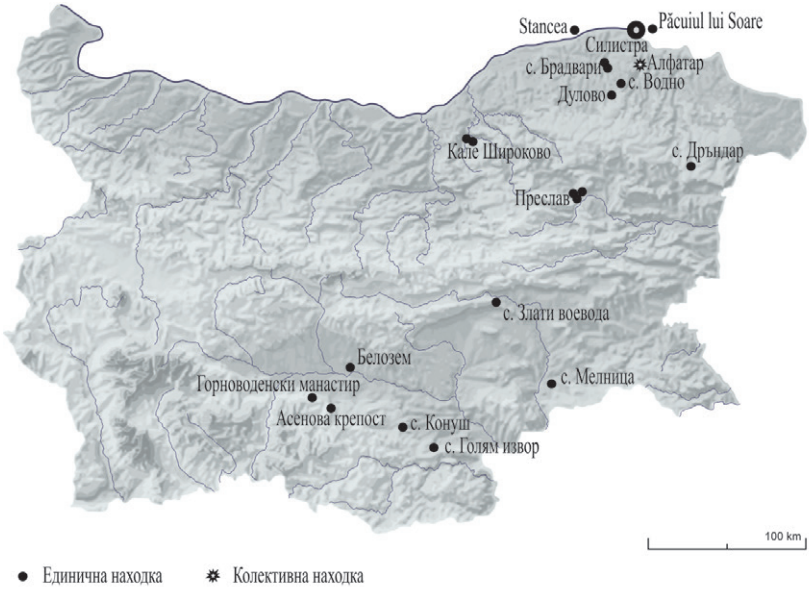
Обр. 3. Печат № 2
Fig. 3. Lead seal no. 2

Паралели: Schlumberger 1884, 418, no. 4, 423; Панченко 1903, № 10; Мушмов 1934, № 16 – 17; Zacos, Veglery 1972, no. 102; Seibt 1978, no. 27; Соколова 2007, № 147 – 164; Jordanov 2009, no. 121 – 192; Иванишевић 2012, 57 – 64; Валериев 2014, 265 и посочената от авторите литература.

Към 2024 г. от днешните български земи са известни общо 79 императорски моливдовула на Алексий I Комнин, типово принадлежащи към разгледаните от нас по-горе два екземпляра. Двадесет и два от печатите представляват единични находки, дарения или откупки, съхранявани в различни национални и регионални музеи, както и частни колекции (Jordanov 2009, 101 – 102; Валериев 2014, 265), докато останалите 57 броя сформират единствената известна от българските земи колективна находка с моливдовули на този византийски император[1].

За пет от печатите липсва информация относно произхода им, а данните за местонамирането на останалите позволява изграждането на сравнително обективна картина за разпространението на този тип сфрагистични паметници. Картирането на находките (**обр. 4**) отчетливо маркира важни за историята на Империята и долнодунавския район събития от последната четвърт на XI в.

[1] Находката се съхранява в Регионален исторически музей – Русе. Записана е под инв. № 4292. Постъпва през 2006 г. като част от предоставените на музея материали по следствено дело № 14/2005 г. на Окръжна следствена служба – Русе. От протоколите с разпити на обвиняемите по делото лица е видно, че находката е открита в землището на гр. Алфатар, Силистренско.

Обр. 4. Печатите на Алексий I Комнин от днешните български земи и хинтерландът на средновековния Дръстър
Fig. 4. The lead seals of emperor Alexius I Comnenus, originating from the territory of present-day Bulgaria and the hinterland of the medieval Drastar

Традиционно в българската историография печатите на Алексий I Комнин, открити в Североизточна България, се свързват със завършилия с катастрофално поражение за византийската армия поход към контролирания от печенегите Дръстър през лятото на 1087 г.[2]

Това са три печата от Преслав (Йорданов 1993, 29 – 30, №№ 8 – 9; Йорданов 2003, 27, №№ 1 – 2, 11; Jordanov 2009, 101 – 102, nos. 121 – 122, 133), два от землището на с. Брадвари, Силистренско (Валериев 2014, 265 – 269), по един от района на Дулово (Йорданов 2003, 27, № 12; Jordanov 2009, 102, no. 134), с. Водно, Силистренско (Йотов, Николов 2009, 438; Jordanov 2009, 102, no. 136B) и с. Дръндар, Варненско (Йотов 2008, 172 – 176; Jordanov 2009, no. 136A), както и колективната находка, открита в околностите на гр. Алфатар, Силистренско (Йотов 2008, 174, 176; Jordanov 2009, 102 – 103, nos. 137 – 192; Йотов, Николов 2009, 438; Валериев 2014, 266). С тази военна кампания се свързват и печатите от крепостта до с. Злати

[2] Относно датировката на похода в българската и чуждата историческа наука съществуват две различни мнения, породени от неясностите в разказа на Анна Комнина, явяваща се основен извор за тези събития. Различните възгледи, поставящи похода през лятото на 1087 г. или това на 1088 г. са разгледани подробно у Йотов, Николов 2009, 432 – 447.

воевода, Сливенско (Йорданов 1987, 14; Йорданов 2011, 135 – 136, № 3) и по един от островната крепост Пъкуюл луи Соаре (Йорданов 1993, 30; Валериев 2014, 266) и с. Станча, окръг Кълъраш, северно от р. Дунав (Валериев 2014, 266 – 267).

На фона на високата концентрация на находки, открити в хинтерланда на средновековния Дръстър, и тези, маркиращи пътищата на движение на византийските войски в източно-старопланинските проходи, двата печата от Кале Широково стоят някак изолирано от общата картина на похода от 1087 г. Дори бегъл поглед върху картата с местата на откриване на споменатите по-горе в изложението печати показва, че укрепеният център при с. Широково отстои на повече от 150 км от театъра на бойните действия, твърде далеч и от традиционните маршрути на придвижване на византийските войски, поради което свързването им с похода срещу Дръстър е повече от проблематично.

Несъмнено двата печата индикират наличието на пряка кореспонденция между имперската канцелария в Константинопол и неизвестно за нас лице, натоварено с военни или военно-административни функции в крепостта. В този ред на мисли възниква въпросът за времето, в което е осъществена кореспонденцията. Всички изследователи датират този тип владетелски печати в началото на управлението на Алексий I (Йорданов 1993, 29) или най-общо в неговата първа половина (Diaconu 1968, 250). Предвид липсата на преки сведения за оставянето на гарнизони в превзетите от византийската войска градове и крепости по време на военната кампания от 1087 г., примамлива възможност за реконструкция на събитията е адресатът на кореспонденцията да се търси в лицето на византийския управител на крепостта, до когото е отправено писмо във връзка с похода към Дръстър. Съществен недостатък в така изложената хипотеза е действителната картина на историческо развитие на долнодунавските земи през втората половина на XI в. Макар номинално земите на днешна Северна България през този период да продължават да са част от тема Паристрион (Парадунавон след 1059 г.)[3], обективният прочит на изворовата база при съответната корелация с данните от дългогодишните археологически проучвания в днешна Северна България не позволява да се говори за фактически византийски контрол над тези територии предвид големите маси печенежко население, заселено в тях[4]. В тази насока не

[3] Относно развитието и промяната в наименованията на темата вж. Божилов, Гюзелев 1999, 509 – 510 и цитираната там литература.

[4] При пълната невъзможност да се справи с печенежките нашествия, Византия е принудена да отстъпи земите северно от Хемус при известни договорни отношения, какъвто е случаят с тридесетгодишния мир, сключен след поражението при Преслав през 1053 г. (Тъпкова-Заимова 1976, 79 – 80).

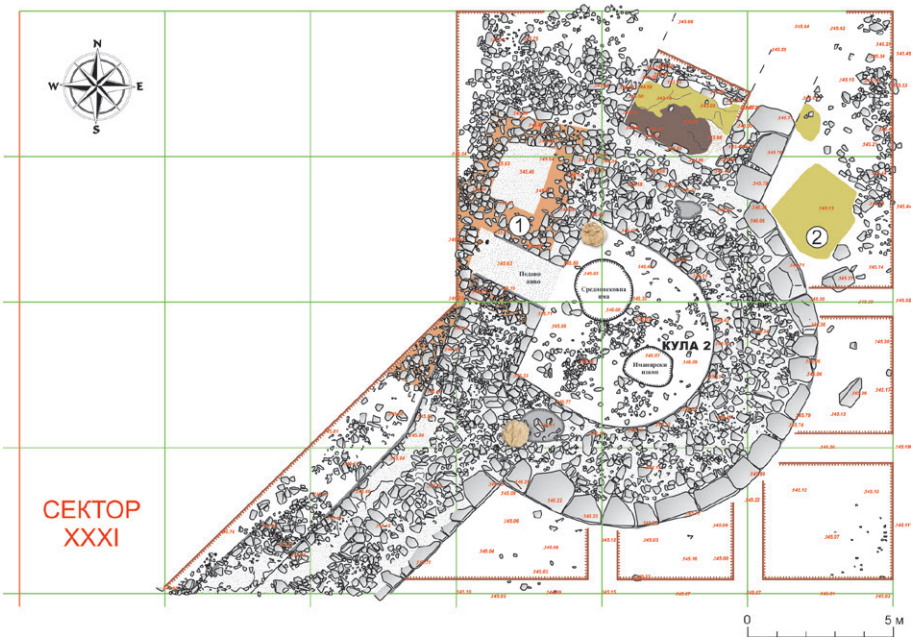
прави изключение и крепостта при с. Широково, проучванията на която, макар и в начален стадий, показват следи от плътно застрояване и обитаване от печенежко население през втората половина на XI в. От наративните източници и сфрагистичните паметници знаем имената на няколко управители на темата, но всички те се отнасят докъм 70-те години на XI в. Спорен е и въпросът доколко пълен е византийският контрол над цялата територия или се касае за поддържането на войскови части в отделни фортпостове – своеобразни острови сред печенежкото море[5].

В сферата на недоказуемите хипотези остава и алтернативната възможност двата печата да се разгледат като материално свидетелство за кореспонденция между имперската канцелария с някой от лоялните на централната власт печенежки предводители, имената на част от които са засвидетелствани както в изворите, така и в немалко сфрагистични паметници от епохата (Жекова 2020, 836 – 845).

Това съвсем закономерно поражда въпроса за предполагаемата най-ранна възможна дата за установяване на византийски гарнизон в крепостта, известна понастоящем като Кале Широково. За разрешаването на тази загадка от съществено значение са стратиграфските наблюдения и разкритата археологическа субстанция. В хода на проучването през 2023 г. е документиран пожар, сложил насилствен край на съществуването на две полувкопани жилища, функционирали през втората половина на XI в. Условен *terminus post quem* за този катаклизъм се явява силно горял анонимен фолис, клас I, открит на подовото ниво на едно от жилищата. Предвид датировката на типа в хронологическите граници 1075 – 1080 г. (DOC 3, part 2, I) пожарът маркира края в съществуването на печенежкото селище, респективно възстановяване на византийския контрол в крепостта и долината на реките Баниски и Черни Лом. Според нас реализирането на тези събития е възможно единствено след големите византийски победи при Левунион от 29 април 1091 г. и Анхиало през 1094 г., сложили съответно край на печенежката и куманска заплаха и спомогнали за установяването на пълен контрол над дунавските граници на империята (Angold 2008, 612). Във връзка именно с куманската инвазия от 1094/95 г. в румънската историография се разглеждат и споменатите по-горе в изложението два печата от Пъкуюл луи Соаре и с. Станчя (Diaconu 1978, 55; Madgearu 2007, 98).

---

[5] Нашествието на узите от 1065 г. поставя края на византийската администрация в Плиска. След 1066 г. оттук изчезват печатите на катепаните на Парадунавон, а откриваните монети са малобройни, по-скоро индикиращи за някаква форма на живот, отколкото за реална циркулация (Йорданов 2014, 173). Показателно за липсата на византийска администрация, респективно войскови гарнизон, в бившата българска столица Преслав и център на темата – Йоанопол, е пълната липса на града в разказа на Ана Комнина относно придвижването на византийските войски към Дръстър (Йотов, Николов 2009, 434).

Обр. 5. Местонамиране на печатите от Кале Широково: 1. Частично проучена сграда от края на XI – XII в.; 2. Подовото ниво на печенежко жилище от втората половина на XI в.
Fig. 5. The finding places of the lead seals from Kale Shirokovo: 1. Partly excavated building from the end of the 11th – 12th centuries; 2. Floor level of a Pecheneg dwelling, dating to the second half of the 11th century

Двата моливдовула от Кале Широково са открити сред каменни деструкции от голяма сграда, частично вкопана в зоната при проходното пространство на по-ранната късноантична кула № 2, от която са напълно проучени едва две помещения в най-източната ѝ част (**обр. 5**). Въз основа на датировката на открития подемен археологически материал сградата функционира до средата на XIII в. На този етап от проучването времето на строителството ѝ е неясно, но стратиграфската позиция на разкритите структури предполага изграждане в края на XI – началото на XII в. Предвид времето ѝ на функциониране, характера и вида на подемния материал и особено местоположението на сградата, ситуирана в най-високата част на укрепената територия, предположително би могло да се допусне нейното отъждествяване с административно-жилищен комплекс, използван от управителите на крепостта през нейния византийски период. Откритият в непосредствена близост друг оловен печат на висш служител от ранговата йерархия на византийската имперска администрация (Dragoev 2024, 263 – 273) е само още един довод в подкрепа на подобно съждение.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ/ABBREVIATIONS:

DOC 3, part 2: Philip Grierson. Basil I to Nicephorus III 867 – 1081. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection. Volume 3. Part 2. Washington, D.C., 1973.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Божилов, Гюзелев 1999: И. Божилов, В. Гюзелев. История на средновековна България VII – XIV век. Том I. София, 1999 [I. Bozhilov, V. Gyuzelev. Istoriya na srednovekovna Balgariya VII – XIV vek. Tom I. Sofia, 1999].

Валериев 2014: Й. Валериев. Нови оловни печати на император Алексий I Комнин (1081 – 1118) от Североизточна България. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 10, 2014, 265 – 269 [Y. Valeriev. Novi olovni pechati na imperator Aleksii I Komnin (1081 – 1118) ot Severoiztochna Balgariya. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 10, 2014, 265 – 269].

Драгоев, Харбалиева 2021: Д. Драгоев, Д. Харбалиева. Археологическо проучване на късноантичната и средновековна крепост „Кале Широково", с. Широково, Общ. Две могили. – В: Археологически открития и разкопки през 2020 г., книга II. София, 2021, 771 – 775 [D. Dragoev, D. Harbalieva. Arheologichesko prouchvane na kasnoantichnata i srednovekovna krepost „Kale Shirokovo", s. Shirokovo, Obsht. Dve mogili. – V: Arheologicheski otkritiya i razkopki prez 2020 g., kniga II. Sofia, 2021, 771 – 775].

Жекова 2020: Ж. Жекова. Печати на номади на служба във Византия (XI – XII в.). – Във: Владетел, държава и църква на Балканите през Средновековието. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Пламен Павлов, част 1. Велико Търново, 2020, 836 – 845 [Zh. Zhekova. Pechati na nomadi na sluzhba na Vizantiya (XI – XII v.). – Vav: Vladetel, darzhava i tsarkva na Balkanite prez Srednovekovieto. Sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d-r Plamen Pavlov, chast 1. Veliko Tarnovo, 2020, 836 – 845].

Иванишевић 2012: В. Иванишевић. Печат цара Алексија из тврђаве Рас. – В: Византијски свет на Балкану. Београд, 2012, 57 – 64 [V. Ivanishevich. Pechat tsara Aleksiya iz tvrdzhave Ras. – Vav: Vizantiiski svet na Balkanu. Beograd, 2012, 57 – 64].

Йорданов 1987: И. Йорданов. Моливдовули на Алексий Комнин, намерени в българските земи. – Нумизматика, 1, 1987, 12 – 18 [I. Yordanov. Molivdovuli na Aleksii Komnin, namereni v balgarskite zemi. – Numizmatika, 1, 1987, 12 – 18].

Йорданов 1993: И. Йорданов. Печатите от стратегията в Преслав. София, 1993 [I. Yordanov. Pechatite ot strategiyata na Preslav. Sofia, 1993].

Йорданов 2003: И. Йорданов. Печати на императорската фамилия Комнини-Ангели (1081 – 1203) от територията на днешна България. – Плиска-Преслав, 9, 2003, 26 – 59 [I. Yordanov. Pechati na imperatorskata familiya Komnini-Angeli (1081 – 1203) ot teritoriyata na dneshna Balgariya. – Pliska-Preslav, 9, 2003, 26 – 59].

Йорданов 2011: И. Йорданов. Византийски печати от крепостта „Калето" при село Злати войвода, Сливенска област. – Историкии. Научни изследвания в чест на професор дин Иван Карайотов по случай неговата 70-годишнина, 4, 2011, 132 – 164 [I. Yordanov. Vizanticski pechati ot krepostta „Kaleto" pri selo Zlati Voivoda, Slivenska oblast. – Istorikii. Nauchni izsledvaniya v chest na professor din Ivan Karayotov po sluchai negovata 70-godishnina, 4, 2011, 132 – 164].

Йорданов 2014: И. Йорданов. Печатите на Теодорокан, патриций и катепан на Едеса (средата на XI век). – В: Античная древность и средние века, 42, 2014, 163 – 175 [I. Yordanov. Pechatite na Teodorokan, patricii I katepan na Edesa

(sredata na XI vek). – V: Antichnaya drevnost i srednie veka, 42, 2014, 163 – 175].

Йотов 2008: В. Йотов. Нов печат на Алексий I Комнин. – В: Acta Musei Varnaensis, 7 (2), 2008, 172 – 176 [V. Yotov. Nov pechat na Aleksi**i** I Komnin. – V: Acta Musei Varnaensis, 7 (2), 2008, 172 – 176].

Йотов, Николов 2009: Й. Йотов, Н. Николов. Походът на Алексий I Комнин към Дръстър (1087 г.). Нови данни и интерпретация. – В: Пътуванията в средновековна България. Материали от Първата национална конференция „Пътуване към България. Пътуванията в средновековна България и съвременният туризъм". Шумен, 8 – 11.05.2008 г. Том 1, Велико Търново, 2009, 432 – 447 [Y. Yotov, N. Nikolov. Pohodat na Aleksii I Komnin kam Drastar (1087 g.). Novi danni i interpretaciya. – V: Patuvaniyata v srednovekovna Balgariya. Materiali ot Parvata nacionalna konferenciya „Patuvane kam Balgariya. Patuvaniyata v srednovekovna Balgariya i savremenniya turizam". Shumen, 8 – 11.05.2008 g. Tom 1, Veliko Tarnovo, 2009, 432 – 447].

Мушмов 1934: Н. Мушмов. Византийски оловни печати от сбирката на Народния музей. – Известия на българския археологически институт, 8, 1934, 162 – 183 [N. Mushmov. Vizantiyski olovni pechati ot sbirkata na Narodniya muzey. – Izvestiya na balgarskiya arheologicheski institut, 8, 1934, 162 – 183].

Панченко 1903: Б. А. Панченко. Колекции русского археологического института в Константинополе. Каталог Моливдовулов. – Известия русского археологического института в Константинополе, 8, 1903, 199 – 246 [B. A. Panchenko. Kolektsii ruskogo arheologicheskogo instituta v Konstantinopole. Katalog Molivdovulov. – Izvestiya ruskogo arheologicheskogo instituta v Konstantinopole, 8, 1903, 199 – 246].

Соколова 2007: И. В. Соколова. Государственый Эрмитаж. Печати византийских императоров. Каталог колекций. Санкт-Петербург, 2007 [I. V. Sokolova. Gosudarstveniy Ermitazh. Pechati vizantiiskih imperatorov. Katalog kolekcii. Sankt-Peterburg. 2007].

Тъпкова-Заимова 1976: В. Тъпкова-Заимова. Долни Дунав – гранична зона на византийския запад. Към историята на северните и североизточните български земи, края на X – XII в. София, 1976 [V. Tapkova-Zaimova. Dolni Dunav – granichna zona na vizantiyskiya zapad. Kam istoriyata na severnite i severoiztochnite balgarski zemi, kraya na X – XII v. Sofia, 1976].

Angold 2008: M. Angold. Belle Époque or Crisis? (1025 – 1118). – In: The Cambridge history of the Byzantine Empire, c. 500 – 1492 (ed.: J. Shepard). Cambridge University Press, 2008, 583 – 626.

Diaconu 1968: P. Diaconu. Un sigiliu de plomb al lui Alexie I Comnenul descoperit la Păcuiul lui Soare. – Studii şi Cercetări de Numismatică, 4, 1968, 249 – 251.

Diaconu 1978: P. Diaconu. Les Coumans au Bas Danube aux XI□ et XII□ siècles. Bucureşti, 1978.

Dragoev 2024: D. Dragoev. Lead seal of Nikephoros *mystikos* found during archaeological excavations at Kale Shirokovo. – In: Studia Academica Šumenensia. History and Archaeology of Southeast Europe in the Middle Ages (dedicaded to 80 Anniversary of Prof. Rasho Rashev (1943 – 2008), vol. 11/2. Shumen, 2024, 263 – 273.

Jordanov 2009: I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume 3, Part one. Text. Sofia, 2009.

Madgearu 2007: A. Madgearu. Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele XXII. Târgovişte, 2007.

Schlumberger 1884: G. Schlumberger. Sigillographie de l'Empire Byzantin. Paris, 1884.

Seibt 1978: W. Seibt. Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich, 1 Teil. Wien, 1978.

Zacos, Veglery 1972: G. Zacos, A. Veglery. Byzantine Lead Seals. Vol. I, Part 1. Basel, 1972.

TWO LEAD SEALS OF EMPEROR ALEXIUS I COMNENUS FROM KALE SHIROKOVO

Deyan DRAGOEV

SUMMARY

Subject of the current publication are two lead seals of Emperor Alexius I Comnenus, discovered during the archaeological excavations at Kale Shirokovo. The fortress is located 35 km south of Ruse, on a naturally fortified rock cape at the junction of the rivers Baniski Lom and Cherni Lom (**fig. 1**). The seals are imprinted with one and the same *boulloterion* (**fig. 2, fig. 3**). They belong to type A of the classification of I. Yordanov. As of 2024, a total of 79 imperial *molybdoboulla* of Alexius I Comnenus are known, originating from the present-day Bulgarian lands – 22 individual and 57 within a larger hoard. The mapping of the seals with known location of discovery (**fig. 4**) clearly marks important for the history of the Empire and the Lower Danube region events from the last quarter of the 11th century. Traditionally, the Bulgarian historiography refers the seals of Alexius I Comnenus, discovered in Northeastern Bulgaria, with the catastrophic defeat for the Byzantine army from the Pechenegs at Drastar in the summer of 1087. Given the high concentration of finds, discovered in the hinterland of Medieval Drastar, and those marking the paths of movement of the Byzantine armies in the eastern passes of the Balkan Mountains, the two seals from Kale Shirokovo stand in isolation from the common image of the march from 1087. Even a glance at the map with the locations of the discovered seals reveals that the fortified centre at the village of Shirokovo stands more than 150 km away from the ground of the battle actions. The fortress is at distance from the traditional routes of movement of the Byzantine armies, which makes the reference of the seals with the march to Drastar problematic. The two seals indicate a direct correspondence between the Imperial chancellery and a person, burdened with military or military-administrative functions at the fortress. The earliest possible date for this to have happened is only after the major Byzantine victories at Lebounion in 1091 and Anchialos in 1094, which ended the Pecheneg and Cuman threats and assisted the establishment of a full control over the Danube frontiers of the Empire. Based on the stratigraphic observations, the documented fire in Kale Shirokovo from the second half of the 11th century marks the end of the Pecheneg settlement, and is respectively associated with the restoration of the Byzantine control over the fortress.

The two seals are found within destructions from a large building (**fig. 5**), situated at the highest section of the fortified territory, which presumes its identification with an administrative-residential complex, used by the governors of the fortress during its Byzantine period. Another lead seal, which have belonged to a high official from the hierarchy of the Byzantine imperial administration, discovered in proximity, is only another argument in favour of this interpretation.